

K obecné teorii systému práva

EDUARD KUČERA

V systému práva dochází k prolínání obsahově teoretických (tj. právně filosofických) a právně technických stránek teorie práva. Svým způsobem tedy jde o problematiku výrazně „hybridní“. Zmíněná „hybridnost“ je zřejmě jednou z příčin mnohých nejasností a jejich důsledku — poměrně značné názorové nejednoty.

Jednou ze základních otázek teorie systému práva je vymezit *náležitou úměrnost* mezi oběma stránkami v obecném, avšak i ve specifickém (tj. v problematice jednoty a diferencovanosti systému práva). Dosavadní výzkum se v tomto směru nalézá stále ještě v úrovni více nebo méně ověřených hypotéz. Předložená studie může v nejlepším případě být jednou z dalších.¹⁾

§ 1. K DOSAVADNÍMU VÝZKUMU

V druhé polovině padesátých let byla teorie systému (socialistického) práva jednou z nejdiskutovanějších. U nás se pod záštitou Ústavu státu a práva ČSAV a právnické fakulty UK v Praze pořádá k dané otázce vědecká konference. V Sovětském svazu proběhlo na téma „Systém sovětského socialistického práva“ několik „dílčích“ konferencí a redakce časopisu „Sovětskoje gasudarstvo i pravo“ zorganizovala k této problematice diskusi na stránkách časopisu.

Jestliže prostudujeme materiály z výše uvedených konferencí a organizovaných diskusí dojdeme k tomuto závěru: Všichni jejich účastníci zřejmě vycházeli z předpokladu *jednoty* systému socialistického práva, resp. systému práva „vůbec“. Blíže ale otázku jednoty zpravidla nezkoumali, resp. její vědeckou analýzu „pomíjeli“. Tato skutečnost může — jak správně poukazuje S. Alexejev — vyústit nepřímou v závěr, že pojmu „systém se v právní vědě používá jen pro označení dělení práva do odvětví a institutů“, nikoli již „pro vazbu elementů jevu v jednotný celek“. Lze ale

¹⁾ Mnohé by mohla v teorii systému práva pomoci zodpovědět teorie kybernetiky. Podmínkou zřejmě je, nalézt vhodné personální spojení obou vědních disciplín (tj. teorie práva a teorie kybernetiky). V tomto směru jsou ale činěny teprve první kroky.

systém práva redukovat (byť i popřípadě jen z pedagogických důvodů) pouze na problém diferenciacie nebo je mu integrální jako každému systému rovněž jednotu. Jestliže je, jaká je povaha této jednoty.

Pokud se diskutující dotýkali otázky jednoty, odvozovali jednotu systému práva z třídní podstaty práva a z logické jednoty (socialistického) právního řádu. Vystává další otázka: Lze jednotu systému práva redukovat na problém podstaty práva nebo je tato teoreticko-obsahově bohatší? Náleží do jednoty systému práva rovněž celý právní řád prostupující právní instituty a integrující znaky či principy právní formy? Pokud ano, je obecným či specifickým znakem právní formy právně logická (právně technická) jednotu? Uvedené otázky zůstávají dodnes nezodpovězeny.

Diskuse o systému socialistického práva se tedy soustředila převážně na otázku diferenciacie práva na odvětví a na určení kritérií této diferenciacie. Diskutující se shodovali v tom, že kritériem diferenciacie je předmět právní regulace — druh společenských vztahů právem upravených. Avšak již v otázce zda je chápat druh společenských vztahů jako výlučné či „jen“ podstatné kritérium se projevila nejednota. Část diskutujících vycházela z předpokladu, že kromě objektu právní regulace existují další diferenciaciální kritéria, mezi nimi i ta, jež jsou vlastní právní formě. Lze konstatovat, že tento názor nalézá stále více stoupenců.

I když hodnotím názor o existenci více diferenciaciálních kritérií při dělení systému práva do odvětví za krok přispívající k dalšímu rozvoji teorie systému práva, existují i v samé úrovni předmětu právní regulace jako diferenciaciálního kritéria jisté nevyjasněné otázky. Předně, lze pokládat předmět právní regulace za obecné kritérium diferenciacie každého historického systému práva, za jediné obsahové kritérium? Za druhé, jak chápat „druh“ společenských vztahů? Jde o problém velmi složitý. Např. majetkové vztahy ve svých různých stránkách a formách prostupují zpravidla celý právní řád a přece se nemluví o jednotném majetkovém právu. Nebo vezmeme zákonodárnou praxi. Zákonodárci (zejména socialistické zákonodárné orgány) v poslední době usilují o „komplexní zákony“, tj. o celkovou právní úpravu „jednotné“ skupiny společenských vztahů, jež se v důsledku toho jeví jako „samostatný“ druh společenských vztahů. Jako příklad lze uvést „právo zahraničního obchodu“, „právo autorské“ atd., vnitřní diferenciaci práva správního atd. Důsledkem podobného přístupu k „druhu“ společenských vztahů by byla hypertrofie právních odvětví, v níž by se nám vytrácela organická, vnitřní jednotu systému práva a jednotné znaky právní formy. Systém práva by se jevil jako mechanické seřazení „právních odvětví“ a jejich existence a působení vedle sebe.

Pakliže budeme vycházet z teoretického předpokladu o přítomnosti více diferenciaciálních kritérií, mezi něž náleží zahrnout i diferenciaciální znaky právní formy, vystává otázka, co je vlastně rozumět právní formou. Běžně se právní formou rozumí prameny práva ve formálním smyslu. Pro diferenciaci systému práva je toto pojetí právní formy druhořadé. Významná pro ni ale je metoda (forma) právní regulace, resp. metoda (forma) realizace práva, tj. právní forma zprostředkování společenských vztahů.

Jde tedy o jiný přístup k právní formě. O přístup, který má svůj původ v Marxově a Engelsově pojetí role práva ve společnosti.²⁾

Již podaný výčet problémů (který si naprosto nečiní nárok na úplnost) naznačuje neobyčejnou složitost teorie systému práva. Je otázkou, nakolik lze tyto problémy zodpovědět tradičními metodami právně vědeckého výzkumu. Nakolik by měly být použity k jejich zodpovězení „moderní“ matematizované výzkumné metody (resp. techniky). Domnívám se, že zejména v problematice diferenciaci systému práva by mohly „nalézt“ posledně uvedené metody své značné uplatnění a jednu z verifikací své „užitnosti“ v teorii práva.

Požadavek použít při výzkumu systému socialistického práva „moderních“ výzkumných metod je patrný rovněž z posledních článků na danou tematiku, uveřejněných v časopisu „Sovětskoje gosudarstvo i pravo“. V těchto člancích³⁾ se rovněž zdůrazňuje nezbytnost objasnění jednoty systému socialistického práva, členitost diferenciačních kritérií systému socialistického práva a dalších otázek, významných pro formulování teorie systému socialistického práva. Pro jejich teoretickou podnětnost se budeme jimi zabývat průběžně v dalším výkladu.

§ 2. OBECNĚ TEORETICKÉ OTÁZKY

Jestliže vyjdeme z klasické Marxovy definice, že (buržoazní) právo je „jenom vůlí vaší třídy, povýšenou na zákon, vůlí, jejíž obsah je určován materiálními životními podmínkami vaší třídy“⁴⁾, je patrné, že v pojetí práva je třeba respektovat tři stránky (roviny). Předně stránku *objektivní*, stránku materiálních životních podmínek vládnoucí třídy, jež se koncentrují ve výrobních vztazích. Výrobní vztahy nejsou pouze objektivními podmínkami existence práva. Jsou zároveň (spolu s dalšími společenskými vztahy) *objektem* právní regulace. Za druhé stránku *volní* — stránku vůle vládnoucí třídy — již se zprostředkuje vyjádření zájmů a potřeb vládnoucí třídy v těchto vztazích a vnucují se její životní podmínky ostatním třídám, celé společnosti.⁵⁾ Třídní vůlí se ve výrobních (a ostatních společenských)

2) Srov. K. Marx, Židovská otázka, Spisy 1, str. 377–393; Německá ideologie, Spisy 3, str. 35–39, 46–47, 75–77; Kritika Gothajského programu, Vybrané spisy II, str. 17 až 19; B. Engels, Ludvík Feuerbach, tamtéž, str. 411–413; Vybrané dopisy, str. 384 až 385 aj. Blíže jsem se touto otázkou zabýval v článku „Regulativní funkce socialistického práva“, Právník č. 2/1974.

3) Srov. zejména: V. Čchikvadze, C. Jampolskaja, O sistěme sovětskogo prava, SGP č. 9/1967; S. S. Alexejev, Obščie teoretičeskie principy issledovanija struktury prava, SGP č. 3/1971; týž, Ob otrasljach prava, SGP č. 3/1972; V. D. Sorokin, Administrativno-processualnoe pravo — otrasl prava, SGP č. 8/1969 a další. Základní myšlenky těchto článků shrnuje J. Macur ve své stati „Občanské právo procesní v systému práva“, Právník č. 6/1973.

4) K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy I, str. 42; dále viz tamtéž, str. 369–370.

5) K. Marx a B. Engels v této souvislosti píší: „Všechny dřívější třídy, když do-
byly moci, snažily se zabezpečit své nabyté již životní postavení tím, že podrobily celou společnost podmínkám, zajišťujícím jejich způsob nabývání.“ A dále: „Z toho

vztazích fixuje třídní zájem příslušníků vládnoucí třídy a zároveň se skrze ni tyto vztahy třídně účelově modifikují. Avšak aby vůle vládnoucí třídy mohla takto působit, musí se jí dostat obecné závaznosti, přeměnit se v obecně závaznou vůli. Jsme u třetí stránky práva, stránky *normativně formální*, jejímž prostřednictvím dochází k transformaci vůle vládnoucí třídy v obecně závaznou státní vůli příslušným pramenem práva ve formálním smyslu a státním donucením.

Výrobní (a ostatní společenské) vztahy jako objekt právní regulace nejsou tedy právem něčím vnějším. Jsou *obsahem práva*, jehož realizaci právo (přesněji právní normy a právní vztahy) třídně zprostředkuje. Vůle vládnoucí třídy, jíž se „dostává“ příslušným společenským vztahům třídní účelovosti a cílovosti, vystupuje jako *třídní podstata práva*. Její přeměna v obecně závaznou vůli se děje prostřednictvím *právní formy*, zabezpečené státním donucením. A tak jednotou všech tří stránek práva se vytvářejí předpoklady k naplnění potřeb, zájmů a cílů vládnoucí třídy.

Třídně společenský obsah práva a třídní podstata *zákonitě* integrují právo v *jednotný* společenský jev. Zmíněná vnitřní jednota by nesporně měla nalézt a také nalézá svůj vnější výraz. Měla by se projevit a projevuje se v právní formě. *Jednota práva je jednotou obsahu, podstaty a formy*. Z tohoto hlediska, a pokud tomu tak je, lze právo *hodnotit jako systém*.

Tytéž stránky, jež právo obsahově, podstatově a formálně integrují v jednotný společenský jev, působí *zároveň* jako diferenciační kritéria. Každý historický typ výrobních a ostatních společenských vztahů se „dělí“ v závislosti od složitosti podmínek života společnosti (vládnoucí třídy) do odlišných (specifických) sfér, v nichž se život společnosti (vládnoucí třídy) uskutečňuje. V souhlasu s tím se formují rozdílné druhy a skupiny společenských vztahů, vyznačující se specifickými stránkami a znaky a různým stupněm konkrétnosti. Zmíněné druhy a skupiny společenských vztahů ale *zůstávají* pod determinantou celku — historického typu společenských vztahů, jehož jsou částmi, resp. elementy.

Rozdílnost společenských vztahů nezbytně diferencuje společenský třídní zájem a cíl vládnoucí třídy (které bychom mohli formulovat jako potřebu zabezpečit sociálně ekonomické a politické panství třídy a jeho reprodukci) v zájmy a cíle dílčí. Skrze realizaci posledních pak dochází k naplňování společného třídního zájmu a společného třídního cíle. Proto volní vyjádření dílčích třídních zájmů a cílů bývá specifické. Tato specifická naplňuje obecnou vůli vládnoucí třídy, která zůstává jejím „určením“. Podstatová i obsahová jednota jsou jednotami v diferencovanosti, nebo jinak diferencovaností se zmíněné naplňují a objektivizují.

Diferencovanost obsahu práva a diferencované vyjádření jeho podstaty se nezbytně (a *především*) projevuje i v diferenciaci právní formy, zejména v *diferenciaci metod právní regulace*, resp. (nebo a) *metod realizace práva*.

Systém práva nelze chápat jako mechanickou jednotu vedle sebe stojící-

jasně vysvětluje, že buržoazie je neschopna zůstat nadále panující třídou společnosti a vnucovat společnosti podmínky existence své třídy jako *zákon*, jímž je nutno se řídit“ (tamtéž, str. 37 a 38; podtrhl E. K.).

cích a vedle sebe působících právních odvětví a institutů. Právo je organickou, zákonitou jednotou, v níž integrující stránky jsou podstatné a určují povahu, zaměření a funkčnost částí (prvků). Tento závěr potvrzuje skutečnost, že jednotící stránky obsahují v sobě i kritéria diferenciací. Lze proto naprosto souhlasit s V. Čchikvadzem a C. Jampolskou (a s jejich odvoláním na S. Alexejeva), že pro systém (socialistického) práva je zákonitá jednota, projevující se v zákonitých souvislostech, závislostech a vzájemných vazbách právních odvětví a právních institutů, formujících systém socialistického práva.⁶⁾

§ 3. JEDNOTA SYSTÉMU PRÁVA

Jednota systému práva se odvozuje z jednoty obsahu a podstaty práva a z jednotících znaků, principů právní formy, resp. jednotících právních institutů. Jde o jednotu dialektickou

⁶⁾ Srov. V. Čchikvadze, S. Jampolskaja, O sistěme sovětského práva, SGP č. 9/1967, str. 32–34. V. Čchikvadze a S. Jampolskaja usilují ve svém článku osvětlit jednotu systému sovětského práva na základě souvislostí a vzájemných závislostí mezi právními odvětvími a právními instituty, jimiž se harmonizuje právo v organickou jednotu. Naproti tomu S. S. Alexejev se při zdůvodňování jednoty systému sovětského práva snaží „vypomoci“ strukturou práva. Třebaže oba pojmy neztotožňuje, přece mu jen v jisté míře splývají, přesněji řečeno, systém práva je možný „jen“ skrze strukturu práva. V souhlasu s tím považuje S. S. Alexejev za systém práva nejvyšší rovinu struktury práva, která v sobě zahrnuje ostatní nižší strukturální roviny práva. (Viz S. S. Alexejev, Obščie teoretičeskoje principy issledovanija strukturi prava, SGP č. 3/1971, str. 41 a násl.) Alexejevův přístup vyvolává mnohé nejasnosti a navozuje řadu dalších otázek. Jen namátkou. Jestliže není samému systému vlastní jednota a jestliže je tato jednota zprostředkovaná strukturou, tj. odlišně formovanou jednotou (jednotou strukturální nikoli systémovou), můžeme ještě mluvit o systému ve vztahu k právu? Pojetí struktury souvisí s rozkladem jevu na elementy, jež jsou schopny relativně samostatné funkce a s jejich propojením vzájemnými vazbami vertikálními, horizontálními (či oběma zároveň), popřípadě vazbami v rozměru časovém. Otázkou je, co je v právu relativně samostatný element. Mohou to být již určité právní normy, které se nezahrnují do právního institutu (jsou „samostatné“) a působí dokonce i „mimo“ právní odvětví (pro svou hybridnost, „ojedinělost“ regulovaného vztahu apod.). Jsou jím nesporně právní instituty. Proč ale za element chápat právní odvětví, když mezi právním institutem a právním odvětvím neexistuje vždy vertikální vazba. Jsou právní instituty víceodvětvové, resp. instituty, jež přímo nebo nepřímo profilují více nebo všechna právní odvětví (např. socialistické společenské vlastnictví aj.). Tyto instituty jsou svým způsobem „nezávislé“ na odvětví, která je postihují jen zčásti. Naopak lze říci, že právní odvětví jsou „závislá“ na nich, neboť jde o jednu z integrujících stránek systému práva (což není totéž jako způsobílost vzájemného působení s ostatními elementy práva; viz V. D. Sorokin, Administrativno processualnoe právo – otrasl prava, SGP č. 8/1969, str. 13). Zdá se, že základním elementem struktury práva je spíše právní institut. [D. A. Kerimov považuje za základní element struktury práva již právní normu – viz Filosofskie problemy prava, Moskva 1972, str. 309–326.] Obdobně by bylo možné argumentovat ve vztahu k vertikálně hierarchizovaným rovinám systému práva (k níž se ještě při rozboru diferenciací systému práva vrátíme) a v dalších otázkách. Má připomínka naprosto neznamená odmítnutí výzkumu problematiky struktury práva. Naopak považuji ji za podnětnou a žádoucí. Dokonce si myslím, že může být nápomocná i při výzkumu systému práva. Avšak rovněž se domnívám, že nelze nahrazovat při výzkumu systému práva systémová hlediska a kritéria hledisky a kritérii strukturálními.

1. Jak jsme si již ukázali, je jednota obsahu systému práva dána typovou jednotou právem regulovaných společenských vztahů, zejména vztahů výrobních. Tato určenost nevylučuje přítomnost prvků či zbytků společenských vztahů jiného typu, pokud jejich existence je „podřazená“. Tak např. sociálně politické uspořádání života středověkých měst v zásadě korespondovalo s uspořádáním celé feudální společnosti, třebaže jako střediska řemeslné výroby, obchodu, peněžnictví atd. byla města „cizím prvkem“. Zmíněná korespondence nalézala svůj právní výraz např. v korporativismu, v právní formě vlastnictví apod. Právní forma vlastnictví nedosáhla po dlouhou dobu formy klasického individuálního soukromého vlastnictví, nýbrž zůstávala přizpůsobena jeho feudální formě.⁷⁾

Jinou je situace, kdy nově vznikající typ výrobních a společenských vztahů se již „vymaní“ z oné „podřazenosti“ (závislosti) a stává se starému typu konkurujícím, resp. již jej převažuje. Vzniká postupně objektivní potřeba právní regulace společenských vztahů nového typu a tedy i nových právních institutů nebo dokonce právních odvětví, kterou zpravidla provází i potřeba nové právní formy. Jednotícím pro právo zůstává především nebo dokonce výlučně obecná (společná) vůle vládnoucí třídy, která se ale *musí* v jisté míře podříditi nově se formujícím materiálním životním podmínkám společnosti.⁸⁾ Je zřejmě mimo pochyb, že za popsanych okolností nadále trvá původní historický typ práva. Je ale otázkou, zda ještě existuje i původní systém práva. Odpověď na ni by mohly dát pouze konkrétní historickoprávní studie a analýzy.

Nespornými zvláštnostmi se vyznačuje formování systému socialistického práva. Předně v jistém období rozvoje socialistické revoluce zpravidla působí jako „pozitivně právní faktor“ revolučně právní vědomí proletariátu. Za druhé, vznik a formování socialistických výrobních vztahů závisí na převzetí moci dělnickou třídou a základní destrukci kapitalistických výrobních a společenských vztahů. Teprve na základě provedené destrukce lze pozitivně právně upravit socialistické výrobní a další společenské vztahy. Touto úpravou se také tyto vztahy stávají právně (pro počátek) určující a profilující. S tímto momentem se zřejmě také pojí formování systému socialistického práva. Avšak s vědomím, že do plného vítězství socialistických výrobních vztahů zde přezívají kapitalistické a malovýrobní vztahy, které socialistické právo musí regulovat. Činí tak ale z hlediska dominance socialistických výrobních vztahů a perspektiv jejich výlučnosti, čímž zabezpečuje obsahovou jednotu systému socialistického práva již v daném období.

Obsahová jednota systému práva předpokládá výlučnost nebo aspoň dominanci (ať již z hlediska současnosti nebo vývojové perspektivy) určitého typu společenských vztahů a jejich pozitivní právní úpravu. Systém práva se váže, resp. odvozuje z pozitivního práva. Zároveň se nám z celého

⁷⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 38–37 a 75–77.

⁸⁾ Tuto problematiku ve vztahu k formování buržoazního práva jsem blíže analyzoval ve studii „Vznik, podstata a charakteristické rysy buržoazního práva zejména za kapitalismu volné soutěže“, AUC – Iuridica č. 3/1973.

výkladu podává, že systém práva nelze ztotožňovat s historickým typem práva.

2. Jednota práva ve vykořisťovatelských sociálně ekonomických systémech je závislá — mimo jiné — na mimoekonomickém nebo ekonomickém donucení.

a) V podmínkách *mimoekonomického donucení a institucionálně ztrnulé* dělby práce tenduje právo spíše k nejednotě, k *zjevnému* třídnímu, stavovskému, kastovnímu, korporativnímu *partikularismu*. Každý stav, kasta atd. se vyznačují „svým“ právem, které fixuje jejich sociálně politický statut ve společnosti (v podobě stavovského, kastovního, korporativního privilegia) a v zásadě znemožňuje jedincům určitého stavu, kasty atd. přechod do jiného stavu atd.⁹⁾

Zajisté i v takto partikulovaném právu zůstává sjednocující silou obsah práva — daný typ sociálně ekonomických vztahů. Jeho některé — byť popřípadě „cizí“ — prvky dokonce (za určitých okolností a v určitých sférách interkorporativních vztahů) „překonávají“ vliv sociálního korporativismu a vynucují si „jednotící“ právní elementy (např. vliv směny aj.).

Právo uvedených epoch je samozřejmě rovněž ve své podstatě výrazem vůle vládnoucí třídy (kasty, stavu), avšak přece jen s určitými zvláštnostmi. V kastovně diferencovaném právu se nižší kasty podřizují kastě vládnoucí (resp. vládnoucím kastám) způsobem vymezení povinností těchto kast vůči kastě vládnoucí nebo zákazem rušit vládnoucí při realizaci práva (privilegií). Právo, resp. právní postavení vládnoucí kasty tak vystupuje jako integrující činitel práva. (Z hlediska vertikální struktury společnosti jde spíše o spirálu než pyramidu. V čele spirály stojí despota — bůh, resp. syn bohů, který je právně suverénní osobností a vůči němuž jsou všichni formálně v postavení závislých, neplnoprávných. De facto bývá despota příslušníkem nejvyšší kasty.)

Z druhé strany, každá kasta si vytváří vlastní právo pro regulaci vnitřního života. Do tohoto práva právo vládnoucí kasty nezasahuje (zpravidla kromě sféry „náboženství“ — další integrační prvek) — je právem autonomním. Kastovní právo se tak vyznačuje více sociálními „zdroji“ při dominantním postavení práva nejvyšší kasty (nejvyšších kast). Jde o *obecný* znak sociálně partikulovaného práva.

Antický a feudální typy práva se kromě sociálního partikularismu (ve *specifických* formách) vyznačují další zvláštností. Vzhledem k slabosti ekonomické závislosti je každý otrokář a feudál vůči na něm závislé skupině „zákonodárcem“ a nejvyšším vykonavatelem své vůle. Vůle vládnoucí třídy (stavu) se v dané úrovni individualizuje, atomizuje. Ve své individualitě nesporně postihuje společnou vůli třídy (stavu), ale jen částečně. Právo zde se jeví jako „prostý souhrn“ vůle příslušníků vládnoucí třídy (stavu).

Rozvojem třídních (stavovských) vztahů se ale postupně prosazuje „nová“ potřeba. Jednak nutnost regulovat konfliktní vztahy uvnitř panující

⁹⁾ K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 390–392 aj.

třídy (stavu), jednak nezbytnost zabezpečit její společné zájmy vůči potlačovaným (a to i proti případné vůli jednotlivců z jejích řad). Rozpory mezi individuálními zájmy příslušníků panující třídy a mezi těmito a společným zájmem třídy se tak stávají příčinou potřeby formulovat společnou vůli. Tato společná vůle se osamostatňuje ve „společném“ právu,¹⁰⁾ jež je významným integrujícím prvkem sociálně partikulovaného práva.

Výrazněji než v asijském typu práva prosazují se v antickém právu integrační vlivy obsahu práva. Jestliže ve veřejném životě se vedou přísné hranice mezi svobodnými (navíc rozdělenými do „tříd“ podle „urozenosti“ či majetku), svobodnými, ale neplnoprávními (resp. propuštěnými) a otroky, ve sféře, již bychom mohli (s jistými výhradami) analogicky k buržoaznímu právu nazvat „soukromou“, se rozdíl mezi první a druhou skupinou stírají. Posléze se v této sféře stávají mlhavější i hranice vůči otrokům, nako-lik též oni se mohou stát subjektem práva, vystupovat jako subjekt práva.

S obdobnou vývojovou tendencí se střetáváme ve feudálním typu práva. Od jistého vývojového stupně je její přítomnost neklamným důkazem zrodu a počáteční expanze kapitalistických výrobních vztahů. Ve feudálním typu práva lze dále za integrující prvky práva považovat již zmíněnou typovou analogičnost právních institutů a některé stránky universalismu církevního práva (universální úprava rodinných, dědických apod. vztahů, ale i herese aj.).

Právo východních despotií, právo antické a feudální se nesporně zformovala v *samostatné historické typy práva*, neboť se vyznačují specifickou třídní podstatou a dalšími charakteristickými zvlátnostmi, jimiž se vzájemně odlišují. V rámci dané společenskoekonomické formace zůstal každý z uvedených typů práva právem *sociálně partikulárním* (snad až na římské právo vrcholné epochy, a to ještě podmíněně a v jistých relacích — zejména ve složce *ius gentium*). Tím se ale vymykají z moderní představy o jednotě práva a právního systému. Bude úkolem právní vědy zhodnotit, v jakém smyslu rovněž tyto historické právní řády tvoří organickou jednotu (na některé integrující prvky jsem v rozboru již poukázal) tj. systém práva, resp. nako-lik tvoří systém práva. Pokud bude odpověď na první otázku kladná, pak zda právě onen sociální partikularismus není jejich základním diferenciacním kritériem výrazně specifickým ve vztahu k historicky pozdějším systémům práva.

Odpověď na obě otázky není pouze akademická. Má svůj praktický reflex, neboť v právu některých rozvojových zemí se setkáváme s jistými pozůstatky či modifikacemi předkapitalistických typů práva. Přičemž se o právu rozvojových zemí mluví běžně jako o právních systémech rozvojových zemí.

b) Abychom mohli bez jakýchkoli pochybností hovořit o systému práva, „musí právo nejen odpovídat všeobecné ekonomické situaci, nejen být jejím výrazem, nýbrž také *vnitřně souladným* výrazem, aby samo nebilo ve

¹⁰⁾ Srov. K. Marx, B. Engels, Spisy 3, str. 46—47.

tvář vnitřními rozpory“.¹¹⁾ Musí být „důsledným vymýcením všech vnitřních rozporů“¹²⁾; vnitřně jednotným souladným jevem. Uvedené předpoklady splňuje jako první buržoazní právo, podmíněné kapitalistickými výrobními vztahy a v jejich rámci — ekonomickým donucením. *Plně* se uplatňují v právu socialistickém, podmíněném výlučně socialistickými výrobními vztahy, oprostěnými od třídní, sociálně ekonomické nerovnosti a sociálního útisku, kde ale ještě trvá přirozená nerovnost mezi lidmi s jejími sociálními důsledky.

V podmínkách sociálně ekonomické nerovnosti může být právo vnitřně souladným, nerozporným jevem *pouze* za jednoho předpokladu: Jestliže existuje „*společný jmenovatel*“, pod něhož lze *podřadit* všechny jedince přes jejich sociálně ekonomickou nerovnost. „Právo může podle své povahy existovat *jen používá-li stejného měřítka*: avšak *nerovné jedince*... lze měřit stejným měřítkem jen potud, pokud je postavíme *pod stejný zorný úhel*, pokud se na ně díváme *jen po určité stránce*...“, např. jako na (skutečné či fiktivní) „vlastníky“ určitého zboží nebo — jak uvádí Marx — „pokud na ně hledíme *jen jako na dělníky*, a nevidíme-li na nich nic jiného, nedbáme-li ničeho jiného“.¹³⁾

Jestliže má být právo v třídně antagonistické společnosti „stejným měřítkem“, *nemůže* věrně obrazy třídně nerovné postavení osob ve vzájemných stycích — sociálně ekonomický obsah společenských vztahů. Musí se orientovat na ty stránky společenských vztahů, v nichž se třídně antagonistická nerovnost „*neprojevuje*“, nebo dokonce *vytvářet fikci*, v níž třídně nerovní jedinci jsou považováni za sobě rovné. Jednota práva v třídně antagonistické společnosti předpokládá, aby právo v zásadě „*neznalo*“ třídní protiklady, aby je *překlenulo* fikcí „jednotné a nerozporné“ společnosti. Aby se stalo formou jevového „vyrovnání“ třídní nerovnosti a zároveň novým poutem ji zprostředkujícím. V takovém právu nutně „mizí stále víc a více věrnost zrcadlení ekonomických poměrů“.¹⁴⁾ „Stejně mě-

¹¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 384.

¹²⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 414.

¹³⁾ Tamtéž, str. 19; podtrhl E. K. B. Engels vyjádřil lapidárně rozdíl mezi právem sociálně partikulárním a jednotným právem takto: „A je tomu snad lépe s rovným právem všech lidí na blaženost? Feuerbach kladl tento požadavek absolutně jako požadavek závazný pro všechny časy a okolnosti. Ale odkdy má tuto platnost? Šlo někdy ve starověku mezi otroky a pány, ve středověku mezi nevolníky a barony o rovné právo na blaženost? Nebyl pud blaženosti u potlačované třídy bezohledné a ‚podle práva‘ obětován témuž pudu vládnoucích tříd? — Ano, byl, a bylo to také nemorální; dnes však je rovnoprávnost uznána. — Uznána stavy právě od té doby, kdy buržoazie ve svém boji proti feudalismu a při vytváření kapitalistické výroby byla nucena odstranit všechny starosti, tj. osobní výsady a zavést nejprve soukromoprávní a pak také postupně státoprávní, juristickou rovnoprávnost osob. Ale pud blaženosti je živ jen v nejnepatrnější míře z ideálních práv a v největší míře z materiálních prostředků. A tu kapitalistická výroba pečuje o to, aby velké většině rovnoprávných osob se dostalo jen toho, čeho nejnutněji potřebuje k životu...“ (tamtéž, str. 399).

¹⁴⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 334.

řítko“ *nemůže* být obsahovým. Je pouze *formálním* „stejným měřítkem“, odvozeným z fiktivní představy o společnosti.

Teprve ve společnosti, v níž dochází k překonání třídního antagonismu a ve společnosti třídně neantagonistické může být právo *reálně jednotným* jevem. Právo nemusí vycházet z fikce jednotné společnosti, neboť socialistická společnost se stává, resp. je, *skutečně jednotnou*. Proto právo může v regulativní funkci sledovat *obsahové* stránky společenských vztahů a přímo v nich nalézat to, v čem jsou si již *všichni lidé rovni* a co je základem jejich *shodného* postavení ve společnosti. Socialistické právo je skutečným „stejným měřítkem“, odvozeným z dosaženého stupně společenské rovnosti lidí.

c) Tím jsme si osvětlili výchozí *zásadní rozdíl* mezi buržoazním a socialistickým systémem práva. *Buržoazní právo* spočívá na *monopolu* soukromého vlastnictví výrobních prostředků a z něho odvozené třídní nerovnosti, na *ekonomickém donucení* a na prosazení buržoazní stupnice hodnot jako uznávané hodnotové stupnice stávající společnosti. Ekonomické donucení je *objektivním základem* jednoty buržoazního práva.. Umožňuje a zároveň si vynucuje spojení materiálních podmínek výroby (kapitálu) a osobních podmínek výroby (pracovní síly) cestou směny. Aby byla směna mezi kapitalistou a proletářem možná, je nezbytné právně konstruovat proletáře jako „vlastníka zboží“. Oním zbožím sui generis, jež proletář vlastní, se stává jeho pracovní síla. Z hlediska buržoazního práva se tudíž *fiktivně* skládá celá kapitalistická společnost výlučně z „vlastníků zboží“. Postavení „vlastníka zboží“ (skutečného či pouze fiktivního) je také oním „zorným úhlem“, na základě něhož lze měřit „stejným měřítkem“ třídně, ekonomicky atd. nerovné lidi. Pomocí fikce „společnosti vlastníků zboží“, odvozené z ekonomického donucení, se v buržoazním právu jevově „překonává“ třídní antagonismus kapitalistické společnosti. Buržoazní právo může být *aspoň* formálně jednotné, formálně a logicky vnitřně nerozporné; může se utvářet v jednotný právní systém.

Z fikce „společnosti vlastníků zboží“ se odvozují principy, jež prostupují buržoazní právo jako celek. Jde především o neomezenost a *nedotknutelnost* („posvátnost“) soukromého vlastnictví (zboží), o *právní svobodu* všech vlastníků zboží ve sféře ekonomické a později též ve sféře politické a o jejich vzájemnou *rovnoprávnost*. Jako rovnoprávní mají stejné právní možnosti, jejichž praktické využití jednotlivcem dovoluje *důsledná individualizace práva* a právní subjektivity a právních vztahů, tj. individualizace do subjektivních práv, svobod, závazků a povinností, jež se váží důsledně k jednotlivci jako subjektu práva.¹⁵⁾

Při uplatnění uvedených principů lze buržoazní právo, přes jeho třídně antagonistickou povahu, zformovat v logicky jednotný, vnitřně nerozporný celek, tj. předejít tomu, aby právní normy si navzájem neodporovaly a samy nebyly vnitřně rozporné. Prostředkem *logické harmonizace* bur-

¹⁵⁾ Bližší E. Kučera, Vznik, podstata a charakteristické rysy buržoazního práva..., AUC — Iuridica, č. 3/1973.

žoaazního právního systému (vztahující se rovněž na systém socialistického práva) jsou zásady *právní síly a nadřazenosti* původních aktů nad odvozenými normativními akty, resp. jiný způsob hierarchizace pramenů práva.

Jestliže mají být výše uvedené principy všeprostopujícími buržoazní právo, nemohou být vyjádřeny jednak v konkrétní třídní právní formě, nýbrž v *abstraktní právní formě* při orientaci právní úpravy na *formálně jevové* stránky společenských vztahů. Jednak se nemohou vztahovat na poměry mezi třídami a sociálními skupinami, nýbrž musí být důsledně promítnuty do individuálních vztahů mezi dvěma či více subjekty, tj. „právními osobami“, nikoli příslušníky určitých tříd¹⁶⁾. Jedině tak může buržoazní právo dosáhnout žádoucí vnitřně nerozporné jednoty a přitom *plně zabezpečit* prosazení vůle buržoazie v rovině společnosti, jednotlivého kapitalisty vůči „jeho“ proletářům a velkých materiálních zájmů kapitalismu vůbec. Neboť ve sféře občanské společnosti znamená abstraktně formulovaná zásada ochrany soukromého vlastnictví faktické zabezpečení monopolu kapitalistického soukromého vlastnictví výrobních prostředků. Právní svoboda je v podmínkách ekonomického donucení svobodou vykořisťování „vlastníka“ pracovní síly vlastníkem kapitálu, zprostředkováním ekonomické závislosti proletariátu na buržoazii, hospodářsky slabšího na ekonomicky silnějším. Posledně uvedené je také vlastním smyslem individualizace práva. Závisí na jednotlivci, především na jeho ekonomické síle a „soukromé iniciativě“, kolik subjektivních práv a svobod reálně využije resp. získá, kolika závazky připoutá k sobě osoby třetí, popřípadě jaké povinnosti od sebe odvrátí, tj. jaké je nebo bude jeho skutečné individuální právní postavení. A reálné právní postavení jednotlivců v buržoazní společnosti *není rovné*. Je fakticky *nerovné*. Rovnoprávnost v podobě abstraktně pojatých a individualizovaných stejných právních možností zprostředkuje ve skutečnosti reálnou třídní, ekonomickou atd. nerovnost. Je fikcí, neboť mezi kapitalistou a proletářem nemůže být nejen skutečná (sociálně ekonomická) rovnost, nýbrž ani reálná rovnoprávnost.¹⁷⁾

Společné principy systému buržoazního práva vytvářejí příhodné právní předpoklady pro přítomnost dalšího integračního fenomenu — právních institutů, které prostupují, resp. profilují buržoazní právní řád jako celek —

¹⁶⁾ K. Marx v Kapitálu (díl I, str. 618) píše: „Věc ovšem vypadá docela jinak, pozorujeme-li kapitalistickou výrobu v nepřetržitém toku jejího obnovování a jestliže místo jednotlivého kapitalisty a jednotlivého dělníka bereme celek, třídu kapitalistů a třídu dělníků. Tím bychom však použili měřítek, která jsou zbožní výrobě úplně cizí.“

Ve zbožní výrobě stojí proti sobě jen prodávač a kupec, navzájem na sobě nezávislí. Všechny vztahy mezi nimi končí, jakmile končí smlouva, kterou uzavřeli. Opakuje-li se transakce, děje se tak na základě nové smlouvy, která nemá s předcházející smlouvou nic společného...

Posuzujeme-li tedy zbožní výrobu nebo nějaký jev, který k ní patří, podle jejich vlastních ekonomických zákonů, musíme každý směnný akt zkoumat zvlášť, mimo veškerou souvislost se směnnými akty, které předcházely a následovaly. A protože koupě a prodej se uzavírají jen mezi jednotlivými individui, je nepřipustné hledat v nich vztahy mezi celými třídami.“

¹⁷⁾ V. I. Lenin, Spisy 28, str. 246–261, 471–488.

všechna odvětví systému buržoazního práva. Jde o právní instituty samého pozitivního buržoazního práva, např. o právní institut soukromého vlastnictví ve všech právních formách jeho projevu a vlivu.¹⁸⁾ Dále jde — dalo by se říci — o „teoretické“ právní instituty, tj. o „instituty“, jejichž obecné znaky a zásady jsou specificky aplikovány ve více (resp. všech) právních odvětvích. Jako příklad lze uvést institut právní jistoty, právní odpovědnosti, právní moci apod.

Domnívám se, že jde o jeden z *nejdůležitějších* integrujících činitelů systému práva, který dosud stál mimo pozornost (resp. mimo dostatečně náležitou pozornost) socialistické právní vědy jak ve vztahu k buržoaznímu, tak — a zejména — ve vztahu k socialistickému systému práva. Podrobná analýza této problematiky (k níž by svou hřivnou měly přispět i vědecké disciplíny platného práva, neboť i ony by se měly zabývat nejen tím, co jedno odvětví od druhého „odděluje“, nýbrž i tím, co je k jiným odvětvím váže) by zřejmě přispěla k dalšímu prohloubení poznání jednoty systému práva (zejména systému socialistického práva).

Zůstaňme ale ještě u systému buržoazního práva. Jednotící principy systému buržoazního práva jsou formální až fiktivní, tak jako je formální a fiktivní sama jednota buržoazního práva. Formálnost a fiktivnost také koresponduje s uplatněním vůle buržoazie jako vůle vládnoucí a velkých materiálních zájmů kapitalismu jako zájmů panujících a určujících. Přesto je v oné formálnosti a fiktivnosti skryt potenciální rozpor mezi konkrétním třídním obsahem a abstraktností, jevově nadtřídní právní formou. Jeho přítomnost je dána jednak tím, že buržoazní právo ovlivňují v různém rozsahu objektivní potřeby společenského vývoje, jakož i sociální a politický tlak spojenců buržoazie, tvořících sociální základnu buržoazního státu. Jednak tím, že toto právo musí v sobě zahrnout rovněž základní předpoklady reprodukce proletariátu jako proletariátu. Navíc svou abstraktní formou umožňuje projevování třídních rozporů v občanské společnosti a tedy i rozvoj třídního boje dělnického hnutí o přeměnu formálních principů v reálně společenské principy. A tak chod buržoazního „právního vývoje tkví z velké části jen v tom, že se nejprve usiluje o to, aby byly odstraněny rozpory vyplývající z bezprostředního převedení eko-

¹⁸⁾ Buržoazní právní institut soukromého vlastnictví není pouze všeprostopupujícím institutem „soukromého“ práva (resp. „práva občanské společnosti“). Je rovněž základním institutem liberalistických ústav a zůstává jim rovněž v ústavách, přijatých v některých buržoazních státech po druhé světové válce. (Našel své fundamentální místo též F. D. Rooseveltem připravované deklaraci sociálních práv občana.) A nejen to. V negativní právní dikci je pevně zakotven v trestním právu. Profiluje právo správní (zejména z hlediska právní svobody a právní jistoty soukromého vlastnictví), právo finanční (např. v podobě rozpočtových práv zákonodárního sboru aj.) apod. V tomto smyslu prostupuje institut soukromého vlastnictví celý buržoazní právní řád a profiluje jej — je jednotlivým institutem buržoazního systému práva. Lze předpokládat, že při bližší analýze buržoazního práva by se odhalily další podobné instituty. Je ale nezbytné k nim přistupovat v jejich „totalitě“, tj. nikoli jen z hlediska specifiky tohokterého právního odvětví, nýbrž z hlediska *všech* stránek a forem právní realizace daného regulovaného společenského vztahu.

nomických zásad a aby byl vytvořen harmonický právní systém, a že potom vliv a tlak dalšího ekonomického vývoje tento systém znovu a znovu prolamuje a zaplétá do nových rozporů...“¹⁹⁾

d) Oproti buržoaznímu právnímu systému, je jednota systému socialistického práva *reálnou a obsahovou*. Je podmíněna *společenským* vlastnictvím výrobních prostředků, *odstraněním* vykořisťování člověka člověkem a všech ostatním forem sociálního útisku a tím i třídně antagonistických rozdílů v postavení jednotlivců a skupin v socialistické společnosti. Každý je „buňkou“ kolektivního vlastníka a každý může být ve společnosti pouze *pracujícím*. V tomto smyslu je socialistická společnost skutečně jednotná. Jednotně společnosti odpovídá i *reálná jednota* socialistického práva.

Jednota socialistického práva je dále dána obsahově *jednotnou vůlí* dělnické třídy zprostředkovanou její avantgardou – komunistickou stranou. Charakteristickým znakem vůle dělnické třídy je, že vyjadřuje optimální syntezu momentálního a obecného zájmu dělnické třídy s potřebami vývoje společnosti ke komunismu. Zároveň respektuje oprávněné zájmy a potřeby třídních spojenců sladěné s perspektivou postupného stírání třídních a skupinových neantagonistických rozdílů. Z tohoto hlediska je socialistické právo výrazem zájmů a potřeb všeho pracujícího lidu (resp. společnosti pracujících), vedeného dělnickou třídou. Je *třídně a sociálně* volně jednotné. Není mu vlastní rozpor mezi konkrétním třídním obsahem a právní formou vyjádření tohoto obsahu, jak tomu bylo za kapitalismu. Naopak charakteristickým rysem socialistického práva je *shoda třídního obsahu a právní formy*. To znamená, že socialistický právní systém je jednotný nejen po stránce formálně právní, nýbrž i po stránce *obsahové*.

Významnou pro jednotu socialistického práva je rovněž skutečnost, že třídní stupnice hodnot dělnické třídy, která se po nastolení diktatury proletariátu stává stupnicí *společenských* hodnot, se v zásadě shoduje s hodnotovými kritérii neproletářských vrstev pracujících. Neproletářské vrstvy pracujících ji také dobrovolně uznávají a postupně se s ní ztotožňují. (Není jim tedy sociálně ideologicky vnucována jako za kapitalismu; není něčím, co je jim vnější, cizí.) Jako *jednotná a výlučná* stupnice společenských hodnot musí být socialistickým právem nejen respektována, nýbrž sama svou jednotností a sociální nerozporností působí na *jednotu a obsahovou nerozpornost* socialistického práva.

(Navíc dobrovolné uznání třídní stupnice hodnot dělnické třídy jako společenské stupnice ostatními vrstvami pracujících má důležitý význam sociálně psychologický. Je jedním ze základních předpokladů shody socialistického práva a socialistického právního vědomí a formování jednotného socialistického právního vědomí. Avšak v obou směrech nepůsobí integrační role stupnice hodnot socialistické společnosti živelně. Je organickou složkou uplatňování vedoucí úlohy komunistické strany při tvorbě a v procesu aplikace socialistického práva a právně ideologického působení strany při integraci a upevňování jednoty socialistického právního vědomí.)

¹⁹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané dopisy, str. 384.

Obsahová a právní jednota systému socialistického práva (a jejich sociálně psychický odraz v jednotě socialistického právního vědomí) nalézají svůj výraz v jednotících obecných principech socialistického práva. Jsou jimi:

aa) *Vedoucí úloha komunistické strany* v tvorbě socialistického práva a při zabezpečování třídní jednoty při jeho aplikaci. Vedoucí úloha komunistické strany je jedním ze základních ústavních principů socialistického práva.

bb) *Třídní politika a sociální svoboda dělnické třídy* zprostředkovaná právní formou jako předpoklad perspektivního osvobození individua jako člověka na základě komunistického sebeurčení. Tak jako buržoazní právní svoboda je rovněž socialistická právní svoboda občana *třídní*. Na rozdíl od buržoazní svobody je účelem socialistické právní svobody občana vytvářet právní předpoklady k sjednocování a *sociálnímu osvobození* pracujících a tím i každého jednotlivce a pro plný rozvoj jejich (jeho) schopností v rámci a ve prospěch socialistické společnosti. Není více právní fikcí pro pracující; je reálnou svobodou, třídně a společensky determinovanou.

Nový obsah a sociální cíl se projevuje rovněž v povaze právní formy zprostředkování svobody. Smyslem právní svobody občana *není* jako za kapitalismu „odloučení člověka od člověka“. *Není* více právem „na toto odloučení, právo *ohraňovaného*, na sebe omezeného individua“. Je právní svobodou, která se zakládá „na spojení člověka s člověkem“, jež „vede každého člověka k tomu, aby v druhém člověku našel... *uskutečnění*... své svobody“.²⁰⁾ Je fenomenem integrujícím.

cc) Všestranná pozitivně právní úprava ekonomického základu socialistické společnosti — *společenského vlastnictví výrobních prostředků* a právní ochrana tohoto vlastnictví. Právní institut socialistického společenského vlastnictví prostupuje celý socialistický právní řád. Je předpokladem pro programové řízení dynamického rozvoje socialistického národního hospodářství prostřednictvím plánovacích právních normativních aktů. Zároveň je právním základem, od něhož se odvozují a na němž jsou závislé jednak institut osobního vlastnictví, jednak fondy společenské spotřeby, skrze něž se zprostředkuje plánovitý vzestup životní úrovně pracujících.

dd) Vztah mezi institutem společenského vlastnictví a institutem osobního vlastnictví je jednou z forem projevu *jednoty obecného a individuálního*. Tato jednota je proměnná, dynamická. Nabývá v jednotlivých etapách vývoje socialistické společnosti konkrétních forem právní integrace společenského zájmu s oprávněnými zájmy a potřebami jednotlivých pracujících. Socialistické společnosti — na rozdíl od společností vykořisťovatelských — je vlastní proces překonání rozporu mezi obecným (společenským) zájmem (stavem) a individuálním zájmem (stavem). Socialistické právo *není* více jen činitelem jevově překlenujícím heterogennost společnosti. Je projevem utvářející se společenské homogennosti a činitelem, který tomuto procesu pozitivně napomáhá.

²⁰⁾ Autorem upravená citace K. Marxe; K. Marx, B. Engels, Spisy 1, str. 388.

ee) *Skutečná rovnoprávnost (skutečná rovnost před zákonem)*. Socialistická společnost zavádí jen částečně faktickou rovnost mezi lidmi. Lidé jsou si rovni ve vztahu k socialistickému společenskému vlastnictví výrobních prostředků. Každý může být jen pracujícím („jen dělníkem jako ten druhý“ — K. Marx) a přispívat společnosti pouze svou prací. Nikdo nemůže být vykořisťován. Uvedené znaky socialistické společnosti jsou určující pro skutečnou rovnost před zákonem, pro *skutečnou rovnoprávnost*.

Avšak socialistická společnost *není* ještě s to zavést úplnou faktickou rovnost mezi lidmi. Realizuje pouze zásadu „každý podle svých schopností, každému podle jeho práce“ a nikoli zásadu..., „každému podle potřeb“. Jednotlivec dostává od společnosti (po společenských srážkách) „přesně to, co společnosti dává. To co jí dal je jeho individuální množství práce“. „Právo výrobců je *úměrné* práci jimi dodané: rovnost tkví v tom, že se měří stejným měřítkem, prací“.²¹⁾

Schopnosti jednotlivců a jimi odvedené množství (a kvalita) práce společnosti nejsou stejné. Rozdílné jsou i jejich (osobní a rodinné) potřeby. Odměňování podle práce zůstává tudíž „stejným měřítkem“ na přirozeně nerovné lidi, *zůstává „právní rovností“*.

Jak vyplývá z podaného rozboru, socialistická rovnoprávnost se *kvalitativně* odlišuje od rovnoprávnosti buržoazní. Neodvozuje se z fiktivního stejného měřítka, nýbrž z obsahově stejného měřítka, reálného pro každého jednotlivce — z práce. Není právním překlenutím třídně antagonistické nerovnosti jako za kapitalismu. Realnost socialistické rovnoprávnosti je určena částečnou faktickou rovností mezi lidmi a zároveň jejich přirozenou nerovností. Aby byla poslední překonána, muselo by být právo spíše nerovné než rovné (odměňování podle potřeb). Ale tím by vlastně přestalo být právem. V socialistické společnosti ale ještě trvá potřeba „stejného měřítka“ — práce — na přirozeně nerovné lidi. S ní trvá i potřeba práva a jemu vlastní rovnoprávnosti.²²⁾ Rovnoprávnost je skutečnou, reálnou rovnoprávností, harmonizující obsah společenských vztahů s jemu odpovídající právní formou.

ff) Vnitřně logická jednota socialistického systému práva, kterou zajišťuje princip *demokratického centralismu* a jím modifikované zásady právní síly a prvotnosti a odvozenosti normativních aktů. Demokratický centralismus zprostředkuje třídně obsahovou jednotu socialistického práva a zároveň zabezpečuje jeho právně logickou nerozpornost, aniž by byla potlačena možnost původní právní úpravy „věcí“ regionálních a místních, resp. specifikace v odvozené právní normativní úpravě, jakož i nezbytnost individuálního přístupu v aplikaci práva a individuálního hodnocení tékteré právní či protiprávní záležitosti.

Na rozdíl od buržoazního systému práva je jednota socialistického systému práva jednotou obsahovou a formálně logickou zároveň. V průběhu

²¹⁾ K. Marx, B. Engels, Vybrané spisy II, str. 18 a 19.

²²⁾ Tamtéž, str. 19–20.

vývoje socialistického systému práva také nedochází k narušení této jednoty, nýbrž k jejímu *upevňování a prohlubování*.

Nová obsahová a logickoformální jednotka *zvýrazňuje* integrující význam společných právních institutů systému socialistického práva. Navíc — vzhledem k možnosti a nutnosti důsledně uplatnit obsahové diferenciační kritérium při dělení systému socialistického práva do odvětví — vystupují jako integrující činitelé tohoto systému rovněž hybridní právní instituty, které se „začleňují“ a spojují dvě nebo více právních odvětví. Jejich vlivem (vedle rozhodujícího vlivu společných právních institutů) jsou příslušná odvětví systému socialistického práva schopna vzájemného působení; projevují se jako integrované složky jednoho systému. Obdobně, i když v menší míře (úměrné jejich významu), působí též hybridní právní normy. V důsledku všech zmíněných integrujících činitelů tvoří systém socialistického práva *organickou, vnitřně harmonizovanou jednotu*.

§ 4. DIFERENCIOVANOST SYSTÉMU PRÁVA

Druhým znakem systému práva, který především soustřeďuje na sebe pozornost vědeckého výzkumu, je jeho *vnitřní diferenciovanost*.

Jestliže blíže prozkoumáme jednotlivé historické typy práva, dojdeme k závěru, že *neexistuje* jednotná diferenciacie systému práva ani jednotné kritérium této diferenciacie. Právní systém (resp. právní systémy) určitého historického typu práva se vyznačuje *specifickou* vnitřní diferenciací na základě zpravidla *pouze jemu* vlastního diferenciačního kritéria (kritérii). Nelze v této otázce zřejmě zevšeobecňovat. Naopak je třeba přistupovat k diferenciaci právního systému *důsledně historicky konkrétně*.

1. Kdybychom vyšli z předpokladu (zmíněného v sub 3/1), že předkapitalistické typy práva tvoří právní systém, pak vnitřní diferenciovanost těchto právních systémů by zřejmě určoval *sociální partikularismus*. Systém práva by se dělil do „práv“ jednotlivých „tříd“, stavů, kast, popřípadě korporací s tím, že „právo“ nejvyššího stavu, kasty atd. určuje a profiluje, resp. sobě si podřizuje „práva“ ostatních.

Diferenciační kritérium uvedených „právních systémů“ závisí na historickém typu práva. Pro rozdělení práva na „právo“ jednotlivých kast, s čím se setkáváme zpravidla v *asijském* typu práva, je dělícím kritériem *ustrnulá dělba práce*.

Ustrnutí je právně a politicky fixováno, takže jednotlivé vydělené „práce“ a je reprezentující skupiny lidí se rovněž vydělují a uzavírají do sebe. Žijí „samostatným“ společenským životem, regulovaným vlastním „kastovním právem“ při respektování sociálně politické hierarchie kast. Typickým příkladem kastovního dělení práva bylo právo indické. S přezítky kastovního práva se setkáváme v dalších rozvojových zemích.

V *antickém otrokářském právu* se z počátku vedlo důsledné právní rozhranění podle dělení společnosti na svobodné a otroky, tj. na základě *důsledně třídního kritéria*. Otrok byl v zásadě *bezprávný*. Další vývoj, zejména římského práva z období impéria, původní vyhraněnost poněkud setřel. Jednak v důsledku přeměny Říma ve „světovou velmoc“ (nezbytnost

právní úpravy postavení „barbarů“ a styků s nimi). Jednak v důsledku vzrůstu počtu propuštěnců, ale též i postupně měnícího se postavení otroků v pozdější době, zvláště „kolonů“. Vedle „práva Římanů“ („římských občanů“) se formovalo „universální“ právo, zahrnující svým způsobem všechny, kteří se nalézali pod římskou správou. A zvláště tato složka římského práva se stala důležitou pro další právní vývoj.

Feudální typ práva z období vrcholícího feudalismu se vyznačoval *dvojím* dělicím kritériem. Předně místním partikularismem, určeným *mimoekonomickým donucením*. Každé šlechtické panství mělo „své právo“, určující právní postavení poddaných (nevolníků) a jejich povinnosti vůči pánovi. Za druhé stavovským partikularismem, určeným *původně sociálně ekonomickým* a od něho *odvozeným* politickoprávním postavením též které sociální skupiny v hierarchii feudální společnosti. Politickoprávní fixace sociálně ekonomického postavení vedla opět k umělé uzavřenosti těchto skupin – v jejich přeměnu ve *stavy*. Z hlediska stavovského partikularismu lze v zásadě dělit feudální právo na právo církevní, šlechtické, městské atd. Právo každého stavu bylo dále vnitřně diferencované (např. právo městské se zpravidla dělilo na „obecné“ a na právo jednotlivých korporací).

Za stavovské monarchie se začíná formovat rovněž „právo královských výnosů“ (resp. „výnosů stavovského sněmu“), které narušuje obojí druh partikularismu. Za absolutní monarchie „právo královských výnosů“ postupně vytlačuje právní partikularismus. Tenduje k „právnímu universalismu“. Lze v něm spatřovat počátky „moderního práva“ a „moderního právního systému“.

2. Jak jsme si již ukázali, je prvním moderním právním systémem *systém buržoazního práva*. V podmínkách kapitalismu volné soutěže se v zásadě dělil do dvou „celků“: *na právo soukromé a právo veřejné*.²³⁾

²³⁾ Dělení systému buržoazního práva na právo soukromé a právo veřejné vyniká zejména v kontinentálně evropském buržoazním právu. V kontinentálně evropské buržoazní právní teorii se také respektuje a teoreticky analyzuje.

S dělením buržoazního práva na soukromé a veřejné se ale nestřetáváme v britské právní teorii. Má to, podle mého mínění, dvě příčiny. Předně, Velká Británie (a její bývalé „bílé“ kolonie) byla zemí klasického ekonomického, sociálního a politického liberalismu, v níž stát byl jen „trpěnou“ nutností. Proto jednoznačně se stala právně určující sféra „práva občanské společnosti“ a v ní právo „svobodného individua“ (tj. soukromého vlastníka kapitálu). S ní a v závislosti na ní se rozvíjela ona složka systému (anglického) buržoazního práva, která úzce souvisela s individualizovanými konfliktními situacemi ve sféře občanské společnosti – složka práva občansko-procesního, *ale rovněž* složka práva trestního a trestního procesu. Obě posledně uvedené, zejména pak trestní proces, jsou silně poznamenány a profilovány zásadami občanského procesu a práva „svobodného individua“ (srov. např. institut soukromé trestně právní žaloby, postavení obhájce v trestním řízení, povahu soudního trestního řízení jako řízení sporného aj.). Uvedené složky anglického práva bychom mohli označit jako „právo soudní“ (čehož důsledkem je i pramen práva – soudní precedens), jež se přimyká k „právu občanské společnosti“.

Ostatní složky veřejného práva stály oproti „právu občanské společnosti“ a „soudnímu právu“ jakoby v pozadí; byly „nevýrazné“. Bylo to dáno nejen silou anglické občanské společnosti za liberalismu a její právní tradicí, nýbrž též skutečností, že

Kritéria dělení buržoazního práva na právo soukromé a veřejné jsou: *předně protiklad mezi společným („obecným“) zájmem buržoazie jako třídy a individuálním zájmem jednotlivých kapitalistů; za druhé organizační dualismus občanské a politické společnosti.*

Protiklad mezi společenským zájmem buržoazie jako třídy a individuálními zájmy jednotlivých kapitalistů (bližší viz K. Marx, B. Engels, Spisy 2, str. 46—47) si vynucuje vymezit „*autonomní sféru*“, v níž by každý kapitalista mohl *nerušeně* uplatnit svůj individuální zájem v rozsahu, který nenarušuje společný zájem buržoazie jako třídy.

Ekonomické donucení (o němž jsme se již zmínili) dovoluje kapitalistovi, aby nevystupoval vůči dělníkům jako představitel politické (veřejné) moci, nýbrž jako „*soukromá osoba*“. Třída buržoazie se *osobně neztožňuje* se státním mechanismem. Stát — nástroj diktatury buržoazie — je jen povolán zabezpečit kapitalistické soukromé vlastnictví a kapitalistický způsob vykořisťování námezdní práce. Je vyloučen z jakékoli reglementace a ingerence do občanské společnosti, neboť kapitalismus je schopen sociálního a ekonomického samopohybu. Buržoazní společnost se jakoby „*rozpadá*“ do dvou „*autonomních*“ celků: na občanskou společnost (sféru ekonomickou, sociální a „*duchovně ideologickou*“) a na politickou společnost (sféru politické svobody aktivních občanů a zejména státu). Mezi občanskou společností a politickou společností se vede *přísná hranice*, která obě od sebe *organizačně odděluje*. Tato hranice je vlastním *kritériem* pro diferenciaci buržoazního právního systému na právo soukromé a veřejné.²⁴⁾

Právo soukromé je právem občanské společnosti. Reguluje vztahy občanské společnosti, tj. vztahy vlastnické, průmyslové, obchodní, pozemkové, pracovní, rodinné, dědické atd. Je pro ně charakteristická volní *dispozice* soukromých vlastníků s objekty vlastnictví. Plně se zde uplatňují principy právní svobody (především v neomezenosti soukromého vlastnictví, nakládání s ním a smluvní dohody), rovnoprávnosti smluvních stran, důsledná individualizace právních vztahů a „*svoboda*“ projevu subjektivní

Velká Británie byla státem decentralizovaným způsobem selfgovernmentu, tedy státem *původně bez* centralizované politické správy. V právu pak, bez přísně odděleného veřejného práva od „*práva občanské společnosti*“. Naopak, v selfgovernmentu se důsledně uplatnila zásada „*delegovaného státu*“, tj. „*odvozenosti*“ veřejné moci od aktivních (občanů) „*poddaných*“. Politická pospolitosť — stát — byla výsledkem aktivní politické činnosti těchto právně politicky „*svobodných individuí*“, čímž se rozdíl mezi občanskou společností a politickou pospolitosť stíral. Zároveň se zdůrazňovala její „*odvozenost*“ a „*závislost*“. V tomto smyslu i jednoznačná odvozenost a závislost práva veřejného na právu soukromém.

V uvedených dvou skutečnostech nalézáme zřejmě důvod, proč se v anglické právní teorii nemluví o dělení systému práva na právo soukromé a právo veřejné. To ovšem vůbec neznámá, že dělení na právo soukromé a právo veřejné by nebylo vlastní anglickému systému buržoazního práva. Jsem přesvědčen, že i proň je tato diferenciací charakteristická. Avšak v modifikované podobě a při jednoznačné prioritě práva „*soukromého*“ („*práva občanské společnosti*“).

²⁴⁾ Bližší viz E. Kučera, Soudobý buržoazní stát a jeho hospodářská činnost, N — ČSAV 1965, str. 37—43.

vůle při jejich zakládání, změně a zániku. Stát do sféry soukromého práva *nezasahuje* z úřední povinnosti. Činí tak pouze na požádání účastníků soukromoprávního vztahu. Přitom je v zásadě vázán důkazy a návrhy, které tito účastníci předloží.²⁵⁾

Naproti tomu *právo veřejné je právem politické společnosti*. Zajišťuje ochranu společného zájmu buržoazie jako třídy, bezpečnost kapitalistického řádu (jak vůči proletariátu, tak vůči „přehmatům“ jednotlivých kapitalistů) a zprostředkuje účast (aktivních) občanů na politické pospolitosti (státu — na tvorbě státní vůle, výkonu samosprávy, veřejných funkcí atd.). Náleží sem především právo ústavní, správní, trestní, daňové aj. Člen občanské společnosti *nevystupuje* ve sféře veřejného práva jako soukromá osoba, nýbrž jako *občan podílející* se na politické pospolitosti a *podléhající* této pospolitosti. I když rovněž ve sféře veřejného práva, především ve *vztahu občan : stát*, se uplatňují principy (politické) svobody a rovnoprávnosti (jimiž se zprostředkuje účast občana na politické pospolitosti), občanské iniciativy (volní dispozice, např. v právu petičním, v právu na soukromou žalobu, v právu žádat přezkoumání zákonnosti správního rozhodnutí soudem atd.) a individualizace práva, jsou pro *vztahy stát : občan* naopak charakteristické: *nadvláda* (nadřazenost) státu (státního orgánu) a *podřízenost* občana, tj. *nerovnoprávnost* postavení stran v takovém vztahu. Dále princip *úřední moci a iniciativy* a *nucené podřízení vůle* občana této moci či iniciativě. Případná soustava záruk nedotknutelnosti osobní svobody a zákonnosti v činnosti státního mechanismu na uvedené charakteristice v zásadě nic nemění.²⁶⁾

V podmínkách monopolního (a zvláště státně monopolního) kapitalismu dochází k podřizování státního aparátu monopolům. Zásada, že stát se nemá vměšovat do hospodářství a občanské společnosti vůbec, ustupuje tendencím ingerence státu do občanské společnosti ve prospěch monopolů. Jde o základní příčinu toho, že někteří buržoazní teoretikové nyní odmítají staré „tradiční“ rozlišování veřejného a soukromého práva a prosazují jednotné pojetí buržoazního práva při jeho dělení do „*nových*“ odvětví.

Rovněž boj dělnického hnutí vede k tomu, že buržoazie je nucena činit dílčí ústupky dělnické třídě, což se rovněž projevuje v oslabování zásady neomezeného soukromého vlastnictví a smluvní svobody v rámci buržoaz-

²⁵⁾ Postavení soudu v občansko(soukromo)právním procesu nebylo jednotné. Tak např. anglický soud mohl rozhodovat jen na základě předložených důkazů a v mezích návrhů sporných stran. Francouzský občanský soud byl vázán jak předloženými důkazy, tak podanými návrhy (stanovisky, vypracovanými obhájci sporných stran). Jestliže soud došel k závěru o právní nedostatečnosti důkazů nebo právní „irrelevantnosti“ návrhů, mohl žalobu zamítnout, resp. vrátit k přehodnocení, tj. podání nových důkazů, resp. nových návrhů. V rakouském občanském řízení bylo přesně specifikováno, kdy občanský soud první stolice postupuje podle zásady dispoziční a kdy podle zásady úřední moci. Teprve v řízení u druhé stolice se uplatňovala pouze dispoziční zásada. Rozdíl, který je i přes stručnost popisu patrný, vyplývá zřejmě ze stupně „čistoty“ liberalismu a stupně jeho vývoje.

²⁶⁾ Podrobněji jsem se otázkou specifických znaků práva soukromého a práva veřejného zabýval ve své stati „Vznik, podstata a charakteristické rysy buržoazního práva...“, AUC — Iuridica č. 3/1973.

ního řádu, avšak při zachování svobody kapitalistického vykořisťování. Proletariát dosahuje např. zákonného omezování pracovní doby, zákonného zákazu zaměstnávání dětí, uzákonění sociálního pojištění, legalizaci odborů, práva na stávku atd.

To vše omezuje původní sféru „soukromého práva“ a zároveň vyúsťuje v proces jeho postupného zveřejňování. Diferenciační kritérium organizačního dualismu mezi občanskou a politickou společností ustupuje do pozadí, resp. přestává být diferenciačně relevantní. Do popředí diferenciace soudobého systému buržoazního práva se stále více prosazují jevové stránky vlastního předmětu právní regulace. To při nedostatku, přesněji nepřítomnosti honorování sociálně třídního kritéria (samého obsahu právní regulace) vyúsťuje v atomizaci soudobého systému buržoazního práva. Systém soudobého buržoazního práva se dělí do mnoha a mnoha „nahodilých“ odvětví. Přeměňuje se v hypertrofii odvětví, v nichž jakoby se zdánlivě vytrácela jeho třídně obsahová a podstatová jednota.

Z druhé strany v systému soudobého buržoazního práva trvá protiklad mezi společným zájmem vládnoucí vrstvy (monopolní buržoazie) a individuálními zájmy jejích příslušníků (tj. individuálními zájmy monopolních kapitalistů a individuálními zájmy těchto a ostatních příslušníků buržoazie). Existence tohoto rozporu se nadále projevuje v přítomnosti rozdílů mezi soukromoprávní a veřejnoprávní metodou právní regulace, *především ale* mezi soukromoprávní a veřejnoprávní metodou a formou realizace práva.²⁷⁾

3. Teprve po převzetí moci dělnickou třídou a zejména v socialistické společnosti se stává *základním* kritériem pro diferenciaci systému socialistického práva *předmět* právní úpravy a *obsah* právních vztahů: *společenské vztahy*. Jde o kritérium předmětné a obsahové.²⁸⁾

Druhům společenských vztahů rozumíme určitou předmětově a chováním stejnorodou skupinu společenských vztahů, která vytváří v rámci souhrnu společenských vztahů jistou relativně autonomní jednotu. Tato autonomní

²⁷⁾ Vývojově se tomuto procesu zveřejňování „soukromého práva“ lépe a snáze přizpůsobovalo právo anglosaské než kontinentálně evropské. Příčiny tkví zřejmě v adaptabilitě, která je jedním z důležitých rysů anglosaské právní kultury.

²⁸⁾ Lze konstatovat, že v socialistické právní vědě se dosud obecně přijímá, že základním, obsahovým kritériem pro diferenciaci systému socialistického práva do odvětví je druh společenských vztahů.

Od tohoto názoru se svým způsobem odklání S. S. Alexejev (viz již cit. stat. v SGP č. 3/1972, str. 10–17). S. S. Alexejev připouští (srov. část „Strukturální znaky odvětví práva“, str. 12 a další), že věcné a právně metodické kritérium *mohou pomoci* vyjádřit právní svéráz daného souboru norem. Nemohou ale poskytnout konečnou odpověď, co to je odvětví práva jako samostatný element struktury práva a která jsou odvětví systému socialistického práva (srov. též první část stati „Úroveň poznání podstaty práva a pojem ‚odvětví práva‘“). S. S. Alexejev se domnívá, že cestu ke správné odpovědi ukázal V. D. Sorokin. Podle názoru S. S. Alexejeva je jen třeba Sorokinovu myšlenku upřesnit. V čem? Pro pochopení pokládám za vhodné ocitovat V. D. Sorokinovo vymezení odvětví socialistického práva: „Aby ta či jiná skupina reálně existujících právních norem mohla být považována za odvětví práva, musí zároveň naplňovat tři znaky: předně *musí mít svůj předmět* (podtrhl E. K.), tj. určí-

skupina společenských vztahů se vyznačuje příslušnými specifickými znaky, které ji odlišují od ostatních společenských vztahů. Zmíněná specifickost je zejména dána odlišným „objektem“ vzniku a trvání společenských vztahů, odlišnostmi v jejich způsobu vzniku a trvání a konečně odlišnostmi ve způsobu postavení a chování lidí v těchto společenských vztazích v průběhu jejich trvání, naplnění, resp. zániku.

Druh společenských vztahů se vyznačuje *jednotou* všech tří rovin specifických znaků. Změna specifických znaků by i v jedné rovině má za následek změnu, resp. *modifikaci* druhu společenských vztahů. Tak např. jestliže socialistickým ekonomickým vztahům je vlastní určitá jednota všech tří rovin specifických znaků, jejich ochrana před narušením ze strany jednotlivců či skupin se — přes shodu v „objektu“ — vyznačuje specifickými znaky v rovině druhé a třetí. A lze konstatovat, že pro povahu právní regulace a tím nezřídka pro určení právního odvětví bývají v jistých (nikoli ve všech) případech určující právě druhá a třetí rovina specifických znaků.

Úkolem právní regulace (socialistických právních norem) je obrazit specifickost tohoto druhu společenských vztahů a převést je do odpovídající právní formy. Dále prosadit právní regulaci v příslušném druhu společenských vztahů třídní účelovost a zajistit v něm třídně sledovaný cíl, tj. vtisknout příslušnému druhu společenských vztahů *třídní jednotu* v podobě dílčího třídního zájmu a cíle. Druh společenských vztahů je tak vyjádřením jednoty relativně autonomní skupiny společenských vztahů nejen po stránce obsahové, *nýbrž* i po stránce *podstatové*. Takto právními normami diferencovaně a třídně účelově upravené druhy společenských vztahů se ve společenské praxi realizují již (výlučně nebo převážně) ve své právní formě — jako právní vztahy určité druhové povahy. Lze tedy předběžně a v zásadě konstatovat, že *určitému druhu společenských vztahů koresponduje v socialistickém právu odpovídající právní odvětví*.

Existují skupiny společenských vztahů, jejichž postavení není posta-

tou kvalitativně se vyčleňující skupinu společenských vztahů; za druhé musí jí být vlastní odpovídající stupeň vnitřní organizovanosti, jinak řečeno musí mít svou vlastní strukturu dosahující takovou úroveň, jež této skupině norem dovoluje vystupovat jako elementu systému sovětského práva v celku; za třetí tato skupina norem musí být schopna vzájemně působit s ostatními odvětvími práva jako s elementy jednoho a téhož systému práva“ (viz cit. článek v SGP č. 8/1969, str. 13).

Upřesnění S. S. Alexejevem především spočívá v tom, že vypouští první Sorokinovo diferenciacní kritérium — druh společenských vztahů. Jako základní diferenciacní kritérium chápe právní celistvost (jednolitost — juridičeskou celnost) skupiny norem, tj. „že daná skupina norem vystupuje vůči jiným odvětvím jako „nedělitelný celek““. (Druhé diferenciacní kritérium se v podstatě shoduje s třetím kritériem V. D. Sorokina.)

Zůstává otázkou, čím je dána ona jednolitost a „nedělitelnost“ určité skupiny právních norem, jež tvoří odvětví práva. Zda se přece jen neodvozuje z obsahového a podstatového kritéria a nenalézá svůj právní výraz ve specifických znacích právní formy. Pokud nebude první diferenciacní kritérium S. S. Alexejeva obsahově dešifrováno, těžko k němu zaujmout stanovisko. Prozatím vyznívá pouze jako rozsahové — kvantifikační. Avšak hranice rozsahu bývají zpravidla určeny obsahem.

vením relativně samostatného a vnitřně integrovaného druhu společenských vztahů. Naopak, jejich vznik a přítomnost se pojí s jistým druhem společenských vztahů, od něhož se (přímo nebo nepřímě) odvozují. Tak např. vznik a existence sociálního pojištění se odvozuje a dodnes významně pojí s pracovními vztahy, vztahy autorské se odvozují od vztahů občanských (majetkových) atd. Nebo pokud je a zůstává za socialismu rodina rovněž „hospodářskou jednotkou“, potud nezbytnou složkou rodinného práva jsou též určité majetkové vztahy. Jde o „satelitní“ nebo „průvodní“ skupiny společenských vztahů, které se sice mohou vyznačovat v jistém smyslu specifickým (avšak nikoli relativně samostatným, nýbrž závislým) objektem a dalšími specifickými znaky, ale *přesto netvoří* samostatné právní odvětví, nýbrž jsou *složkou* (resp. *pododvětvím*)²⁹⁾ příslušného právního odvětví. To znamená, že v uvedených a jim obdobných případech tvoří určitý druh společenských vztahů, který se vyznačuje relativní samostatností a vnitřní jednotou *pouze* „jádro“ právního odvětví, k němuž se pojí „satelitní“ nebo jemu „průběžně“ další společenské vztahy. Teprve *komplex* „jádra“ a na ně se vázajících dalších společenských vztahů formuje právní odvětví.

Konečně v soustavě společenských vztahů existují jako jednotlivé nebo nepočetné skupiny vztahy „přechodné“ mezi jednotlivými druhy společenských vztahů — vztahy hybridní. Jejich zařazení do tohokterého právního odvětví je obtížné, takže pro „rozhodnutí otázky“ se ukazují *nezbytná další* diferenciací kritéria. Uvedený závěr se ale *netýká pouze* hybridních společenských vztahů. Jde v něm zároveň o *upřesnění* samého pojetí právního odvětví. Lze konstatovat, že není téměř právní odvětví, které by nezprostředkovalo v určitém rozsahu majetkové (resp. ekonomické) vztahy. A přesto nemluvíme o jednotném „majetkovém“ právním odvětví, neboť existují různé druhy majetkových vztahů, popřípadě se tyto rozličně připojují k jednotlivým „druhovým jádrům“ a jsou tedy zprostředkovány odlišnou právní formou. Pro vymezení právního odvětví se ukazuje nezbytným doplnit základní, objektivní diferenciací kritérium dalšími, které jsou převážně kritérii vlastními právní formě.

b) Druhé kritérium diferenciací systému socialistického práva souvisí s právní formou. Bylo by možné konstatovat, že jednota předmětu právní regulace se nezbytně odráží v jednotě právní formy. Právní odvětví je *právně jednotné, celistvé*.

²⁹⁾ Termínu „pododvětví“ používají v Čchikvadze a C. Jampolskaja v článku O systému sovětského práva (SGP č. 9/1967, str. 32 a násl.). S tímto označením, jakož i s jejím pojetím „pododvětví“ lze v zásadě souhlasit. Předně se v něm zdůrazňuje příslušná odvozenost dané skupiny společenských vztahů od příslušného druhu a její závislost na tomto druhu (což nachází svůj odraz v *jednotě* právní formy). Přesto se jím podtrhuje pro danou skupinu společenských vztahů pro ni příznačná relativní specifičnost. Konečně označení „pododvětví“ zároveň respektuje stránku „procesu vydělování“, jenž může perspektivně vyústit v konstituování „pododvětví“ v samostatné odvětví. Neboť — a v tom je třeba plně souhlasit s S. S. Alexejevem — diferenciací systému socialistického práva do odvětví není něco jednou provždy daného. Naopak je skutečností vývojově proměnnou — dynamickou.

Čím je utvářena zmíněná právní jednotka a celistvost právního odvětví? Domnívám se, že nejde o jeden znak, nýbrž o souhrn činitelů (subkritérií), které teprve svou *komplexní* přítomností vtiskují určitému souboru právních norem (resp. právních vztahů) právní povahu odvětví.

Za činitele, jenž vnitřně integruje soubor právních norem v právní odvětví lze, podle mého názoru, považovat především soubor *specifických odvětvových* právních principů. Tyto principy prostupují celý zmíněný soubor právních norem a profilují jej v odvětvovou jednotu; jsou v rámci právního odvětví „obecné“ a zároveň je *integrující*. Ve vztahu k ostatním právním odvětvím jsou odvětvové principy jednoznačně diferencujícími. Z hlediska právní vědy jsou odvětvové principy jedním z předpokladů právně odvětvové teorie (odvětvové vědní disciplíny), jimiž se překračuje horizont vědecké analýzy jednotlivých právních norem.

Druhým činitelem vnitřně integrujícím soubor právních norem v právní odvětví jsou *specifické, právně odvětvové instituty*. Avšak i právně odvětvové instituty mají zřejmě dvojí rovinu. Jednak jde o instituty, jež se v rámci daného odvětví vyznačují „obecnou“ povahou a nezřídka souvisí s odvětvovými principy. Jednak jde o instituty, specifikuující právní odvětví do užších, homogenních skupin právních norem. Pro pojetí právního odvětví jsou významné právní instituty první skupiny, neboť charakterizují jeho jednotu a celistvost. Právní instituty druhé skupiny naopak vnitřně diferencují právní odvětví. Jsou výrazem vnitřní složitosti právem regulovaného druhu společenských vztahů.³⁰⁾

Odvětvové „obecné“ právní instituty jsou dalším předpokladem právně odvětvové teorie a navíc (zpravidla) i pozitivního (a teoretického) odvětvového pojmosloví. Spolu s odvětvovými principy tvoří „obecnou složku“, která profiluje daný soubor právních norem jako vnitřně jednotný a stejnorodý celek, který je zároveň relativně nezávislý na ostatních právních odvětvích. Jestliže se ale určitá skupina právních norem nevyznačuje zvláštními „obecně“ odvětvovými principy a odvětvově „obecnými“ instituty nebo jinak, jestliže vychází z principů jiného odvětví a přejímá jeho odvětvové obecné instituty, můžeme těžko hodnotit tuto skupinu právních norem jako samostatné právní odvětví.

Odvětvové principy a odvětvově obecné právní instituty se rovněž promítají do zvláštností právní formy. Pro rozlišení jednotlivých právních odvětví mají značný význam odlišné způsoby zakládání, průběhu, změn a zániku právních vztahů, řešení sporů nebo jiných metod obnovy právního stavu atd. Z tohoto hlediska lze jako další, upřesňující, diferenciační kritéria vymezit: *způsob chování subjektů právního vztahu určený právní normou* (např. projev subjektivní vůle při zakládání smlouvy nebo nucený

³⁰⁾ Odvětvové „obecné“ principy a odvětvově „obecné“ právní instituty zdůrazňují jednotu právního odvětví. Specifické právní instituty, popř. relativně samostatné právní normy prokazují vnitřní diferencovanost právního odvětví. V tomto smyslu tvoří jednotlivá právní odvětví „podsystem“ systému práva. Domnívám se, že pokud určitý soubor právních norem nelze charakterizovat jako „podsystem“, nelze jej ani hodnotit jako odvětví práva.

vstup do právního vztahu v administrativně právním vztahu), vzájemné *postavení subjektů v právním vztahu* (např. rovnoprávné ve vztazích občanskoprávních, manželských apod. nebo postavení nadřazenosti a podřazenosti v právu správním resp. kombinace obou způsobů postavení v právu hospodářském aj.) a *způsob nastoupení právních důsledků při porušení práva a jejich povaha* (např. nástup sankce ihned po porušení práva nebo na základě řízení; náhrada škody nebo trest atd.).

A ještě jednu stránku právní formy je — podle mého názoru — příhodné zvážit při hodnocení souboru právních norem jako právně jednotného a celistvého. Jde o vzájemný vztah mezi tzv. hmotným a procesním právem a s ním spojenou otázkou, kdy odvětvové procesní právo je samostatným právním odvětvím.

Prozkoumáme-li blíže problematiku procesního práva zjistíme, že kromě obecných procesních zásad a obecně (teoretických) procesních institutů se vyznačují jednotlivá procesní odvětví specifickými zásadami a instituty, vlastními pouze občanskému nebo trestnímu či správnímu apod. procesu. Je tedy zřejmě nepřihodné hodnotit všechna odvětvová procesní práva jako jedno odvětví procesního práva. Zmíněné obecné principy či instituty jsou znaky jednoty systému socialistického práva, tj. jednotícími činiteli celosystémovými, nikoli kritérii odvětvové diferenciacími.

Druhým problémem je, zda odvětvová hmotná práva a odvětvové procesní právo tvoří spolu jednotné, společné právní odvětví. Zde je třeba uvážit, nakolik odvětvové hmotné právo může být realizováno mimo procesní normy, resp. zda jeho realizace může být zprostředkována jen normami procesními. Za druhé, nakolik se odvětvové procesní právo váže jen na své odvětvové hmotné právo nebo nakolik se stává „procesem“ i pro jiná právní odvětví a pododvětví, tj. nakolik je prvkem vzájemného působení s jinými odvětvími práva a jejich realizace. Domnívám se, že pokud z bodu jedna se naplňuje první kritérium a z bodu dvě se naplňuje druhé kritérium, lze o daném souhrnu odvětvových procesních norem hovořit jako o samostatném právním odvětví. Pokud ale odvětvové procesní právo naplňuje protikladná kritéria je otázkou, zda jde o samostatné právní odvětví. Zda tvoří odvětvové hmotné a procesní právo jedno společné právní odvětví.

c) Při hodnocení právního odvětví jako jednotného, relativně samostatného souboru druhově stejnorodých právních norem (resp. právních vztahů) je tedy nezbytné respektovat všechny uvedené právní činitele a soustavně je konfrontovat s obsahovým (předmětovým) kritériem. Avšak ani potom se nám ještě nepodaří vystihnout plně veškerou složitost diferenciacie systému socialistického práva. Kdybychom se omezili výše uvedenými kritérii, vytratilo by se nám jako odvětví např. právo ústavní, právo zemědělsko-družstevní, popřípadě další. Nejde o to, abych zdůvodňoval jsoucnost toho či onoho „tradičního“ právního odvětví. Pokud určitá skupina právních norem nesplňuje kritéria kladená na právní odvětví, pak zřejmě nejde o samostatné právní odvětví. V našem případě se však jedná o něco jiného. Jednotlivé části zemědělsko-družstevního práva by-

chom mohli podle kritéria druhu společenských vztahů a kritéria právní formy snadno začlenit do jiných právních odvětví či pododvětví (např. správního, občanského, pracovního apod.). Ze zemědělsko-družstevního práva by nám pak zůstalo pouze „jádro“ – vlastní družstevně-výrobní vztahy. (Ty ale mají svou obdobu v ostatních družstevně-výrobních vztazích.) Tím bychom ale popřeli ono specifické, co – přes obsahovou a formálně právní různorodost – zemědělsko-družstevní právní normy (a právní vztahy) integruje v relativně samostatný celek. Oním integrujícím je třídní zájem a třídní účel (cíl), objektivně podmíněny potřebou formování a rozvoje třídních svazků a socializací zemědělství na základě dobrovolnosti.

S jistou obdobou se shledáváme též u ústavního práva. Kromě vlastního specifického předmětu a jemu odpovídající právní formy (úpravy formy státu) obsahuje ústavní právo základní právní instituty (resp. jejich principy) společenského zřízení, politické organizace společnosti, právního postavení občana atd. zpravidla vyjádřené znaky jiné právní formy. Tyto právní instituty (jejich principy) by bylo možné rozdělit mezi příslušná právní odvětví. A opět bychom tím popřeli ono integrující, jež ústavní právo vyděluje jako samostatné odvětví práva. Je jím obecný zájem dělnické třídy sladěný s komunistickou perspektivou (s třídním cílem). V podobných zjištění bychom mohli pokračovat. Všem je jedno společné. *Dalším* (nikoli výlučným) základním kritériem pro diferenciaci systému socialistického práva je *objektivně podmíněný zájem dělnické třídy* (obecný nebo dílčí) *a od něho odvozená třídní účelnost*. Jeho funkčnost je funkčností *jednoho z komplexu všech tří základních kritérií*. To znamená, že nepůsobí samostatně (nezávisle), nýbrž pouze za předpokladu specifického jádra (specifického předmětu právní regulace) a jemu odpovídající právní formy. Působí tedy v *jednotě* s ostatními kritérii, třebaže se mezi nimi stává v daném případě činitelem určujícím.

d) Obsahové kritérium a kritérium právní formy, při respektování integrujících činitelů systému, „strukturalizují“ systém socialistického práva v horizontální rovině. Kritérium třídního zájmu (a třídní účelnosti) spolu se vztahy mezi odvětvími vnáší do systému socialistického práva prvek svým způsobem hierarchický. V obou dvou rovinných vazbách připomíná systém socialistického práva strukturu. Nakolik se se strukturou práva „shoduje“ je problém dalšího uvážlivého výzkumu, který by mohl upřesnit samo pojetí právního odvětví.³¹⁾

Ukazuje se, že diferenciaci systému socialistického práva do právních odvětví je neobyčejně složitou záležitostí. Teorie socialistického práva také

³¹⁾ Souhlasím s názorem S. S. Alexejeva, že je potřebný výzkum struktury práva a pozitivně oceňuji jeho první kroky, učiněné v tomto směru (viz cit. článek O odvětví práva, SGP č. 3/1972). Při diferenciaci systému práva by bylo zřejmě vhodné rovněž zvážit, nakolik diferenciacní kritéria souvisejí s typem právní kultury, resp. nakolik je typ právní kultury modifikuje. Nelze se ale v této souvislosti dopustit záměny systému práva se systémem normativních aktů (resp. pramenů práva). Třebaže vědecká socialistická právní politika směřuje ke komplexní právní úpravě skupin společenských vztahů, systém „zákonodárství“ se podřizuje jiným kritériím než systém práva.

доднес недошла k obecně přijímanému závěru o právních odvětvích systému socialistického práva a to přes mnohé diskuse, jež se na toto téma vedly a vedou. Nechtěl bych rozmnožit množství názorů na počet odvětví socialistického práva o další. Určení, která odvětví práva tvoří systém socialistického práva, předpokládá hluboké odvětvové a zobecňující analýzy, jež budou respektovat jednotná *obecná* diferenciací kritéria. Z druhé strany by se neměla tato analýza zastavit před „tradičně postulovanými“ právními odvětvími, neboť i v jejich případě je stejně nezbytné prověřit předpokládanou samostatnost. Bylo by možné uvést některá z tradičních odvětví, která se nevyznačují vlastní specifickou „obecnou složkou“ ani dalšími specifickými kritérii právní regulace a realizace atd. Tradičně postulovaná odvětví, v jejichž případě jde spíše o pododvětví. Avšak to bychom právě museli přistoupit k zmíněné odvětvové a zobecňující analýze. Ta ale jednoznačně přesahuje možnosti předložené studie, jakož i jejího autora.

ЭДУАРД КУЧЕРА

К ОБЩЕЙ ТЕОРИИ СИСТЕМЫ ПРАВА

РЕЗЮМЕ

Теория системы права — одна из наиболее дискутируемых проблем общей теории права. Эта дискуссионность явно вытекает из того факта, что в теории системы права переплетаются юридико-философские и социологические стороны теории права с ее юридико-техническими сторонами.

В первом параграфе автор дает свободный обзор хода и результатов дискуссии о системе социалистического права к настоящему времени. Эти результаты вызывают у него определенные вопросы, которые он и пытается разрешить в последующем изложении. Речь идет о следующих вопросах: какое место занимает проблема единства теории в теории системы права; чем дается это единство, исключительно ли иными еще материальными (т. е. по содержанию) факторами или же и факторами правовой формы. В связи с дифференциацией автор выдвинул вопрос, существует ли единый критерий дифференциации системы права по отраслям для всех исторических типов права.

Во втором параграфе автор рассматривает общетеоретические стороны системы права. Он приходит к выводу, что основные признаки права, т. е. содержание права в форме (виде) общественных, особенно экономических отношений, классовая природа права и правовая форма являются одновременно как объединяющими, так и дифференцирующими критериями любой системы права.

В третьем параграфе рассматривается единство системы права. В первую очередь автор останавливается на вопросе можно ли и в каком смысле можно говорить о единстве системы права в докапиталистических типах права. Он приходит к выводу, что этот вопрос спорен и на него нельзя дать исчерпывающий ответ без конкретного исторического глубокого изучения. Затем констатируется, что первой системой права, в которой во всех отношениях осуществляется принцип единства, является буржуазная система права. Это единство исходит из юридической фикции общества „собственников товаров“, которая позволяет буржуазному праву быть универсальным и единым без учета классового подхода. Затем в качестве признаков буржуазной системы права, дающих ему единство выдвигаются юридическая свобода, индивидуализация права, равноправие, абстрактность и формальность правовой формы.

Автор приходит к выводу, что по-настоящему внутренне сложенной и единой по содержанию и по форме является лишь система социалистического права. Затем он выводит последующие объединяющие принципы системы социалистического права, которые можно усматривать в ведущей роли коммунистической партии, в общественной собственности на средства производства, в единстве общего и индивидуального, в подлинном равноправии, в демократическом централизме и в других приводимых в тексте признаках.

Параграф четвертый посвящен проблематике дифференцированности правовой системы. Автор приходит к выводу, что, если можно было бы допустить, что уже докапиталистическое право образует правовую систему, то дифференцирующий критерий следовало бы усматривать в социальном партикуляризме. В отношении буржуазной правовой системы необходимо делать различие между правом капитализма свободной конкуренции (промышленного капитализма) и современным буржуазным правом. Для капитализма свободной конкуренции было характерным деление буржуазной правовой системы на право публичное и частное. Критерии этого деления можно усматривать как в противоположении между правом индивидуальными частными интересами и общими интересами буржуазии как класса, так и в организационном дуализме гражданского и политического общества. В процессе развития буржуазного государства и права второй критерий отходит на второй план и потому к современному буржуазному праву названное деление уже не вполне применимо; на первый план выходит формальный законодательный (в ориг. „легислативный“) критерий.

Что касается социалистического права, то автор приходит к выводу, что критерием дифференциации системы социалистического права в первую очередь является вид общественных отношений (т. е. материальный — по содержанию — критерий правового регулирования) и этому отвечающие общие признаки правовой формы. При этом под дифференцирующими признаками правовой формы автор понимает прежде всего общие отраслевые правовые принципы, общие отраслевые правовые институты и этому соответствующие общие (в рамках отрасли) правовые формы регулирования общественных отношений и отраслевые признаки правовых отношений (или же иные формы реализации правовых норм). В качестве следующего критерия автор выдвигает объективную заинтересованность господствующего класса в процессе строительства социалистического или же коммунистического общества. Особое внимание уделяется проблематике соотношения материального и процессуального права. С этой точки зрения процессуальное право можно рассценивать как самостоятельную отрасль права, если оно обладает относительной независимостью от материального права и если область применения процессуального отраслевого права шире, чем отраслевое материальное право.

Автор не высказывается по вопросу какие отрасли образуют систему социалистического права. Он исходит из предположения что здесь окончательный ответ общая теория права сможет дать лишь после отдельных глубоких отраслевых анализов. Вместе с тем он исходит из предположения, что система социалистического права в отношении правовых отраслей динамична. Социалистическая система права, согласно автору, образуется совокупностью правовых отраслей и правовых суботраслей. Их конкретное определение — задача дальнейшего научного изучения и научного анализа.

EDUARD KUČERA

Zur allgemeinen Theorie des Systems des Rechts

ZUSAMMENFASSUNG

Die Theorie des Rechtssystems stellt einen der meistdiskutierten Problemkreise der allgemeinen Rechtstheorie dar. Diese Diskutabilität ist offenbar eine Folge der Tatsache, dass es in der Theorie des Rechtssystems zu einer Durchdringung der

inhaltlich theoretischen (d. i. rechtsphilosophischen und soziologischen) und der rechtlich technischen Seiten der Rechtstheorie kommt.

Im ersten § fasst der Autor den bisherigen Verlauf und die bisherigen Ergebnisse der Diskussion über das System des sozialistischen Rechts zusammen. Aus diesen Ergebnissen entspringen einige Fragen, die der Verfasser im weiteren zu beantworten sucht. Es geht namentlich um folgende Fragen: Welchen Platz nimmt die Problematik der Einheit in der Theorie des Rechtssystems ein? Wodurch ist diese Einheit gegeben, nur durch das Wesen des Rechts oder auch durch andere inhaltliche Faktoren, gegebenenfalls auch durch Faktoren der Rechtsform. Im Zusammenhang mit der Differenzierung wirft der Autor die Frage auf, ob ein einheitliches Kriterium der Differenzierung des Rechtssystems nach Disziplinen für alle historischen Rechtstypen existiert, und zweitens, welches die Differenzierungskriterien des Systems des sozialistischen Rechts sind.

Im § 2 behandelt der Autor die allgemein theoretischen Seiten des Rechtssystems. Er gelangt zum Schluss, dass die grundlegenden Merkmale des Rechts, d. i. der Inhalt des Rechts in der Gestalt gesellschaftlicher, bes. ökonomischer Beziehungen, das klassenmässige Wesen der Rechts und die Rechtsform, zugleich die Kriterien der Einheit wie auch der Differenzierung jedes Rechtssystems sind.

§ 3 handelt von der Einheit des Rechtssystems. Zuerst beschäftigt sich der Verfasser mit dem Problem, ob und in welchem Sinne man von der Einheit des Rechtssystems in den vorkapitalistischen Rechtstypen sprechen kann. Er kommt zum Schluss, dass es sich hier um eine Diskussionsfrage handelt, auf die ohne konkret-historische tiefeschürfende Studien keine voll befriedigende Antwort gegeben werden kann. Weiter wird konstatiert, dass tatsächlich das erste moderne Rechtssystem, das in jeder Hinsicht dem Grundsatz der Einheit gerecht wird, erst das bürgerliche Rechtssystem ist. Diese Einheit geht von der rechtlichen Fiktion einer Gesellschaft der „Wareneigentümer“ aus, welche Fiktion gestattet, dass das bürgerliche Recht ohne Rücksicht auf das klassenmässige Herangehen universal und einheitlich ist. Weiter werden als einigende Merkmale des bürgerlichen Rechtssystems rechtliche Freiheit, Individualisierung des Rechts, Gleichberechtigung, Abstraktheit und Formalität der Rechtsform angeführt.

Der Autor gelangt zum Ergebnis, dass wirklich innerlich ausgeglichen und einheitlich in inhaltlicher und formaler Beziehung erst das System des sozialistischen Rechts ist. Hieraus werden dann die weiteren einigenden Prinzipien des sozialistischen Rechtssystems abgeleitet, die man in der führenden Rolle der KP, im gesellschaftlichen Eigentum der Produktionsmittel, in der Einheit des Allgemeinen und des Individuellen, im demokratischen Zentralismus und in den weiteren im Text angeführten Merkmalen erblicken kann.

§ 4 ist der Problematik der Differenziertheit des Rechtssystems gewidmet. Der Autor gelangt zum Schluss, dass für den Fall, dass es möglich wäre zuzulassen, dass schon die vorkapitalistischen Rechtsordnungen ein Rechtssystem bilden, dann das Kriterium der Differenzierung im sozialen Partikularismus erblickt werden müsste. Im bürgerlichen Rechtssystem ist es unerlässlich, zwischen dem Recht des Kapitalismus der freien Konkurrenz und dem gegenwärtigen bürgerlichen Recht einen Unterschied zu machen. Für den Kapitalismus der freien Konkurrenz war die Zweiteilung des bürgerlichen Rechtssystems in Privatrecht und öffentliches Recht charakteristisch. Die Kriterien für diese Zweiteilung kann man einerseits im Gegensatz zwischen den individuellen Privatinteressen und dem gemeinsamen Interesse der Bourgeoisie als Klasse und im organisatorischen Dualismus der bürgerlichen und der politischen Gesellschaft erblicken. Besonders das zweite Kriterium tritt im Laufe der Entwicklung des bürgerlichen Staats und Rechts in den Hintergrund, so dass im gegenwärtigen bürgerlichen Recht die erwähnte Zweiteilung nicht mehr voll anwendbar ist und das formal legislative Kriterium in den Vordergrund rückt.

Soweit es sich um das System des sozialistischen Rechts handelt, kommt der Verfasser zur Folgerung, dass vor allem die Art der gesellschaftlichen Beziehungen (d. i. das eigentliche inhaltliche Kriterium der rechtlichen Regelung) und die ihr entsprechenden allgemeinen Merkmale der Rechtsform Differenzierungskriterium des

Systems des sozialistischen Rechts sind. Dabei versteht der Autor unter Differenzierungsmerkmalen der Rechtsform vorzüglich die allgemeinen rechtlichen Prinzipien der Disziplin, die allgemeinen Rechtsinstitute der Disziplin und die dementsprechenden allgemeinen (im Rahmen der Disziplin) Rechtsformen der Regelung gesellschaftlicher Beziehungen und die die Disziplin kennzeichnenden Merkmale der rechtlichen Beziehungen (resp. andere Formen der Realisierung der Rechtsnormen). Als weiteres Kriterium führt er das objektive Interesse der herrschenden Klasse im Prozess des Aufbaus der sozialistischen, resp. der kommunistischen Gesellschaft an. Besondere Aufmerksamkeit widmet er der Problematik der Beziehung zwischen materiellem und Prozessrecht. Von diesem Standpunkt aus kann man das Prozessrecht als selbständige Disziplin werten, wenn es die Bedingung einer relativen Unabhängigkeit vom materiellen Recht erfüllt und das Prozessrecht der Disziplin weiter reicht als ihr materielles Recht.

Der Autor nimmt nicht Stellung zur Frage, welche Disziplinen das System des sozialistischen Rechts bilden. Er geht von der Voraussetzung aus, dass die endgültige Antwort von der allgemeinen Rechtstheorie erst nach einzelnen tiefeschürfenden Disziplinanalysen gegeben werden kann. Gleichzeitig geht er von der Voraussetzung aus, dass das System des sozialistischen Rechts vom Gesichtspunkt der Rechtsdisziplinen aus gesehen dynamisch ist. Das sozialistische Rechtssystem wird nach Ansicht des Autors durch die Zusammenfassung der Rechtsdisziplinen und Subdisziplinen gebildet. Diese konkret zu bestimmen, ist Aufgabe der weiteren wissenschaftlichen Forschung und der weiteren wissenschaftlichen Analyse.